

УДК 94(497.16Херцег Нови)“1482/1687“

Herceg Novi u doba osmanske vlasti (1482–1687)

Dr Dragana KUJOVIĆ

Apstrakt:

Osmanlije su osvojile Novi 1482. godine i bio je pod njihovom vlašću do 1687. godine, uz izuzetak perioda između 1538. i 1539. godine, kada ga je nakratko zauzela španska vojska. Tokom većeg dijela osmanske vlasti, Novi je bio sjedište kadiuka Hercegovačkog sandžaka, prvo u okviru Rumelijskog, a potom i Bosanskog ejaleta. Urbana struktura Herceg Novog je u tom periodu podvrgnuta obrascu orijentalizacije materijalne kulture, odnosno obrascu oblikovanja ili preoblikovanja grada u osmanskoj državi. U ovom radu analiziramo i upoređujemo podatke iz studija o graditeljskom nasljeđu Herceg Novog, venecijanskih gravira grada i opisa putopisaca, nastojeći da istaknemo sve elemente i odrednice istorijskog i sociokulturnog identiteta Novog kao osmansko-islamskog grada.

Ključne riječi:

• Novi (Herceg Novi) • Osmansko carstvo • osmansko-islamski urbanizam • urbana kultura.

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ

A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

Herceg Novi u doba osmanske vlasti (1482–1687)

Dr Dragana KUJOVIĆ¹

Prema raspoloživim podacima, početak razvoja današnjeg Herceg Novog, zapravo formiranje prajezgra grada situira se u 1382. godinu i vezuje za ime kralja Tvrtka I. Pomenute godine, kralj Tvrtko je na lokaciji, za koju se pretpostavlja da je najvjerojatnije bila u Sutorini, na ulazu u Bokokotorski zaliv, podigao kulu ili niz građevina u blizini morske obale. Iznad ovog lokaliteta nalazila se crkva Sv. Stefana i ovo mjesto, koje je imalo status *trga*, na kojem se vršila razmjena dobara, ili *grada*, odnosno *castella* (lokaliteta na kojem se nalazila jednostavna srednjovjekovna kula) dobilo je po crkvi naziv Sv. Stefan i sporadično se koristilo za nelegalnu trgovinu solju. *Trg*, *grad* ili *castello* Sv. Stefan, po mišljenju jednih, nije bio na položaju kasnije podignutog Herceg Novog, međutim druga procjena ide u korist tvrdnje da je Tvrtko na ovom mjestu podigao utvrđenje kao zaštitu trga soli, gdje bi ubuduće moglo da izraste i razvije se novo privredno središte.² Kako god, tek u prvoj polovini 15. vijeka za vrijeme Stjepana Vukšića Kosače dolazi do

¹ Autorica je zaposlena u Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore, kao naučni savjetnik.

² Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, 148.

urbanog razvoja Novog (Novog grada), koji će narod imenovati *hercegov* (prema plemićkoj tituli utemeljitelja – njem. *Herzog* u značenju *vojvoda*) *Novi* ili *hercegov Novi grad*. Herceg Stjepan je Novi gradio najprije kao svoju zimsku rezidenciju, i to u blizini ostataka stare građevinske strukture. Zbog približavanja osmanskog osvajanja, utvrđivanje Novog dobilo je na značaju. Grad je imao dominantnu fortifikaciju u sjevernom dijelu, na visini od 85 m nad morem, obnovljeni su bedemi iz ranijeg perioda, izgrađena je utvrda na visini od 20 m nad morem, na istočnoj i zapadnoj strani podignut je bedem sa kulama. Život u gradu zasnivao se na trgovini, izvozila se sirovina za izradu boja, vosak, smola i olovo, proizvodili su se tkanina i oružje, i u samom gradu obavljale su se različite vrste zanatskih djelatnosti. Stanovništvo se naseljavalo u sve većem broju i to posebno na prostoru podgrađa, južno od glavne kule. Prema većini pisanih izvora, najstarija gradnja u Novom uglavnom potiče iz perioda nakon 1382. godine, mada ostaje nejasno kojem periodu pripadaju zidine pored mora – od Forte Mare preko Mezalune, uključujući i ostatke arhitekture na ostrvcima na južnom dijelu obale. Grad je od samog početka bio zasnovan u dva dijela – sa dvije kule.³ Nakon osmanskog osvajanja 1482, Novi je podvrgnut procesu izmjene i (re)konfiguracije gradskog sadržaja, dobijajući fizičke oblike i obilježja *osmansko-islamskog grada*.

U tekstu koji slijedi, pokušaćemo da analizom, poređenjem i objedinjavanjem podataka iz studija o graditeljskom nasljeđu Herceg Novog, mletačkih gravira grada i opisa putopisnog karaktera, izdvojimo sve one elemente koji su u fizičkoj strukturi grada činili vitalne i obavezne dijelove urbane cjeline oblikovane u okvirima modela osmansko-islamskog grada. Isto tako, zanimaće nas i odrednice istorijskog i sociokulturnog identiteta grada tog vremena. Većina autora koji su se bavili urbanim razvojem Herceg Novog, viđenje grada pod osmanskom upravom oslanjaju uglavnom na putopisne bilješke Evlije Čelebija⁴ u prevodu Hazima Šabanovića (1954. i 1957, prvi i drugi dio, kasnije ponovljena izdanja 1967, 1973, 1979, 1996. godine), koji je urađen na osnovu osmanskog rukopisa objavljenog u nastavcima u periodu između 1896. i 1938. godine. U tom smislu obavezni smo uzeti

3 Pavle Mijović; Mirko Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, 1975, 147–148.

4 Evlija Čelebi, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* – prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1996.

u obzir poređenja koja su napravljena između Šabanovićevog prevoda i utvrđenog autografa iz Biblioteke Muzeja Topkapı Sarayı u Istanbulu, koji je objavljen u razdoblju od 1998. do 2007. u transliteraciji na latinično pismo i za koji se smatra da je izvorni Čelebijev rukopis *Putopisa (Seyāhatnāme)*.⁵

Elementi osmansko-islamskog urbanog koncepta

U gradovima sagrađenim na tradicijama orijentalno-islamskog, odnosno osmansko-islamskog urbanizma, osnovne cjeline predstavljali su čaršija, tj. poslovno-trgovački dio grada i mahale u kojima je bio smješten njegov stambeni dio. U čaršiji su se nalazile javne građevine, institucije i zanatske radionice, koje su bile prema zanatima i određenim vrstama radinosti razvrstane u ulicama. Komunalna džamija, suk i hamam predstavljali su vitalne tačke grada. Javno i privatno oštro se razdvaja, ekonomska aktivnost i razmjena odvija se u javnim prostorima i glavnim ulicama, privatna sfera bila je izmaknuta u uske ili slijepe ulice. Ako govorimo o orijentalistički uopštenoj i redukovanoj kategoriji tzv. "islamskog grada", grad je u svojoj najuproštenijoj slici replika Medine, gdje je islamska zajednica grupisana oko svetog hrama. Religijsko vjerovanje i prakse središte su kulturnog života islamske populacije, poziciju centralne institucije ima džamija, urbani sistem je odraz islamskog zakona u sferama javnog i privatnog, i između različitih socijalnih grupa. Princip privatnosti simbolično je obilježen visokim zidom, socijalno grupisanje uspostavljeno je prema krvnom srodstvu, etničkom porijeklu ili kulturno-religijskom zajedništvu i subgrupacijama koje odatle proističu. Koncept "islamskog grada" u skladu je sa urbanim karakterom islamske religije, naglašenim društvenim grupisanjem i svijesti o pripadanju kolektivu u islamskoj religijskoj praksi, tako da su gradovi nerijetko podizani kao "tvrđave vjere", namijenjeni prijemu novih vjernika. U evropskoj percepciji,

⁵ Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, *Hercegovački sandžak u Putopisu Evlije Čelebija na temelju autografa. Od Rudog do Herceg Novog*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 50, br. 2, Zagreb, 123–150, 123–124 | *Čelebi, Evliyâ bin Dervîş Mehmed Zillî. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, sv. VI. Ur. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

“islamski grad” uređen je isključivo prema islamskom religijskom kodu, statičan i uniformno istovjetan, nesposoban da se mijenja zbog religijske predominacije u društvu, i kao takav predstavlja odraz „nerazvijenog Istoka“. Bez obzira na specifičnosti određenog perioda i regionalne kulture, islamska civilizacija se posmatra kao zatvorena zona, gdje su međusobno preuzimanje i kulturna interakcija gotovo isključeni ili bez značaja. Zamijenimo li naziv “islamski grad” za “grad u islamskom svijetu”, podrazumijeva se nepostojanje jedinstvenog i univerzalnog modela islamskog urbanizma i uključuje pojam urbanog modela, koji je oblikovan ili uokviren islamom, umjesto da je njime determinisan.⁶ Naravno, gradovi su živi organizmi, oni su u stalnom procesu nastajanja i oblikovanja. Na tri kontinenta, koliko obuhvata prostor islamske kulture, teško da možemo naći obilježja jednog istog modela “islamskog grada”, tako da islamski svijet možemo jedino sagledati u difuznom pluralizmu zajednica, između kojih su tokom vremena nastajale uočljive regionalne razlike. U globalnoj podjeli gradova koji su nastajali po modelu osmansko-islamskog grada tradicionalno se pravi jasna razlika između gradova arapskih područja u okviru Carstva i gradova središnjeg dijela, koji su činili Mala Azija i Balkan. Ta podjela uglavnom je zasnovana na postojanju prethodne arabo-seldžučke, sa jedne, i vizantijske osnove urbanog razvoja pomenutih područja, sa druge strane.

Sve do sredine 17. vijeka, na najistaknutijem mjestu osvojenog ili iznova podignutog osmanskog grada nalazio se hram posvećen vladajućem sultanu i na taj način nedvosmisleno ukazivao da vlast pripada sultanu i da je grad muslimanski, iako su te džamije vrlo često samo nominalno bile „carske“, bez zadužbinske (vakufske) potpore. Islamski zakon je dozvoljavao da na području naseljenom nemuslimanima i koje je zauzeto silom, stanovništvo bude iseljeno, a građevine postanu vlasništvo islamske države, tako da je početak orijentalizacije, odnosno u našem slučaju, osmanizacije osvojene hrišćanske teritorije predstavljala najprije funkcionalna preinaka crkava u džamije. Ako je grad bio predat bez borbe, hrišćanski hramovi nisu podvrgavani konverziji, jer je u tom slučaju područje smatrano dijelom islamskog

6 J. L. Abu Lughod, *The Islamic City: Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance*, *International Journal of Middle East Studies* 19, no 2, 1987, 155–176, 1621.

svijeta (*Dāru-l-islām*)⁷, mada se u praksi od tog pravila iz različitih razloga odstupalo. Novonastali hram u kojem se muslimani mole Bogu, zatim minaret i poziv na molitvu bili su najuočljiviji simboli islamskog grada, koji postaje središte nove orijentalno-islamske, odnosno osmansko-islamske kulture. Osmanska praksa konverzije hramova nije se odnosila samo na najljepše i najveće građevine, u džamije su pretvarane kako katedralne, tako i tvrđavske i manastirske crkve, unutar naselja i izvan njih. Razvitak gradova odvijao se uz pokroviteljstvo, staranje i podsticaj države, prije svega preko institucija vakufa (*waqf*) (zadužbine) i muafijeta (*mu'āfiyet*) (pravna i poreska povlaštenost gradskog stanovništva, posebno zanatlija i trgovaca). Grad je svoju prepoznatljivu fizionomiju dobijao kroz mrežu kvartova, okupljenih oko hrama, zatim školskih ustanova, tekija, česama, groblja. Različite vjerske zajednice bile su nastanjene u zasebnim stambenim četvrtima, sa odvojenim grobljem, s tim što se poštovala naglašena izdvojenost muslimanskih u odnosu na nemuslimanske četvrti.

Osmanska vojska zauzela je Novi 1482. godine i grad je pod osmanskom vlašću bio do 1687, izuzme li se prekid 1538/39. godine, kada ga je nakratko zauzela španska vojska. Tokom najvećeg dijela tog perioda, Novi je bio sjedište istoimenog kadiluka Hercegovačkog sandžaka, najprije u okviru Rumelijskog, a zatim Bosanskog ejaleta. Urbana struktura Herceg Novog, kao što je to bio slučaj sa primorskim gradovima Barom i Ulcinjem, slijedila je u tom periodu obrazac orijentalizacije materijalne kulture, odnosno oblikovanja ili remodelovanja grada u osmanskoj državi – preinakom, dogradnjom, odnosno prenamjenom zatečenih ili izgradnjom novih građevina. Prema elementima koji su zatečeni u kasnijem periodu ili koji se mogu razaznati i danas, Novi je očigledno imao istaknute, specifične tačke, obavezne za urbanu cjelinu koju određuje islamska kultura, i odnosile bi se na postojanje kongregacijske džamije, administrativnih zgrada, suka, hamama, hana, prosvjetnih ustanova, razdvojenog komercijalnog i rezidencijalnog dijela. Grad je bio utvrđen nizom fortifikacija, značajan kao trgovačko središte i pomorska baza. Ono što se naziva monumentalnom građevinom, neuoporedivo je manje u odnosu na one koje je osmanska elita gradila u centralnim dijelovima Carstva. Iako je u to vrijeme

7 Halil Inalcik, Istanbul: An Islamic City, *Akademik Aratışmalar Dergisi*, Sayı 47–48, 2010–2011, 1–24, 4–6.

drvo najčešće korišteni građevinski materijal, upitno je koliko je taj podatak generalno upotrebljiv za područje Novog i uopšte primorske oblasti, gdje se zbog reljefa pretežno koristio kamen. Trebalo bi uzeti u obzir da je period kraja 16. i početkom 17. vijeka u Osmanskom carstvu obilježen postojanjem regionalnih razlika u građevinskoj tehnici⁸, tako da je vrlo vjerovatno da je u Herceg Novom mogao i dalje biti zadržan lokalni manir gradnje.

Javni prostor i stambene četvrti grada

Ukupno vrijeme gradske istorije pod osmanskom vlašću može biti podijeljeno na tri perioda: 1) Prvi period obuhvata vrijeme posvećeno utvrđivanju grada, i to u rasponu od osmanskog preuzimanja 1482. godine do 1538/39. godine, kada su grad nakratko zauzeli Španci; 2) Drugi period odgovara vremenu nakon ponovnog osmanskog osvajanja grada 1539. do razornog zemljotresa 1667. godine; 3) Treći period karakteriše opadanje graditeljske aktivnosti, i odgovara vremenu nakon zemljotresa 1667. godine do 1687, kada je grad osvojen od strane Mlečana.

Osmanske vlasti nisu sve iznova gradile, nego su se prvih decenija svoje vlasti u Herceg Novom zadovoljavale uglavnom očuvanim zatečenim zidinama.⁹ Na grafici Francesca Camotia, koja prikazuje osvajanje Herceg Novog od strane Andrea Dorie 1538. godine, pokazuje se gradska stuktura sa Citadelom na uzvišenju od 85 mnv, gdje se u vrijeme Hercega Stjepana nalazila odbrambena kula („tvrđava na brijegu“)¹⁰, i zatim ispod nje strmina sa gradskim podgrađem koje je s vremenom obuhvaćeno gradskim bedemima.¹¹ O izmjenama u konačnom izgledu i strukturi Novog tokom osmanske uprave, najbližu sliku daju uglavnom mletački planovi grada sa kraja 17. vijeka i početkom 18. vijeka, kada grad još uvijek nije bitnije izmijenjen nakon dolaska mletačkih vlasti, odnosno, ako sudimo prema procjeni vremena njihovog nastanka, ti crteži bilježe vrlo često detalje nekoliko decenija

8 Marija Kocić, *Orijentalizacija materijalne kulture na Balkanu (Osmanski period XV – XIX vek)*, Beograd 2010, 245–250.

9 Loc. cit.

10 Ilija Lalošević, *Fortifikaciona arhitektura Herceg Novog*, Boka 26, 115–150, 119.

11 Boris Ilijanić, *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, 2015, 166–167.

prije vremena objavljivanja. Napomenućemo da mletački planovi uglavnom donose sliku gradske cjeline podijeljene na dva dijela: Gornji (*Citta di Castel Novo* ili *Citta alta*) i Donji grad (*Citta bassa*), s tim što je najprije u tlocrtu trougaoni, a onda četvorougaoni fortifikacioni kompleks Španjole izdvojen i pokazan izvan ove cjeline kao *Castello* ili *Fortezza Superiore*.¹² Opseg grada o kojem govorimo zauzimao je otprilike područje današnjeg Starog grada unutar zidina. Poprečni, unutrašnji bedem dijelio je ovaj prostor grada na dva dijela: gornji i donji, sa dvije dominantne tvrđave. Unutrašnju strukturu karakterisala je nepravilna mreža ulica. Na mletačkim kartama nazivi tri kapije na bedemima su: *Porta di Perasto*, *Porta di Borgo* i *Porta di Marina*. Prema bilježenju Evlije Čelebija, ovim gradskim kapijama odgovarale bi: velika kapija okrenuta jugozapadu, izvan koje se nalazi „velika varoš, vrlo razvijena, sa vinogradima i baštama“, druga koja se otvara na istočnu stranu i zove se Trnovica i treća koja se otvara prema obali na zapadnoj strani.¹³ Što se tiče naziva Trnovica, zanimljivo je da Šabanović pominje sliku Herceg Novog u knjizi *Alter und Neuer Staat von Dalmatien*, na kojoj je kapija s tim imenom na suprotnoj, zapadnoj strani.¹⁴ Ispred svake kapije nalazio se opkop i pokretni drveni most, koji je podizan „na točak“.¹⁵ Pod Novim su 1548. godine sagrađene tzv. „nove zemlje“, zapravo najniži dio Herceg Novog, nastavljen u pružanju grada prema morskoj obali, u obliku „izduženog šiljastog pravougaonika“. Na strani prema obali postojala su „tri obla bastiona povezana bedemima koji su se pružali paralelno sa obalom“.¹⁶ Proširenje na strani spoljnog istočnog bedema na liniji od Kanli kule prema kuli Sv. Jeronima (Begova kula) i zatim do Peraških vrata (Trnovica) grad je dobio u periodu između 1606. do 1664. godine.¹⁷ U središtu grada je bio trg sa sakralnim objektom i fontanom (šadrvanom). Na planovima nije vidljivo koji i kakvi objekti su okruživali trg, ali bi zgrade na zapadnoj strani, kako je utvrđeno

12 Ibid., 174, 180, 183.

13 Evlija Čelebi, op.cit., 437.

14 Loc. cit.

15 Loc. cit.

16 Bogumil Hrabak, *Turske gradnje i dogradnje u fortifikacijama Herceg Novog*, Boka 17 (1985) 71–86, 78.

17 Boris Ilijanić, *Urbana geneza. Rektifikacija starih planova. Herceg Novi – Stari grad. Crna Gora, Istočna obala Jadranskog mora*, istraživački rezime, Herceg Novi, Chieti, Wellington 1985–1998, 48.

istraživanjima, mogle pripadati osmanskome periodu gradnje. Zatim je južno ubilježen veliki rezidencijalno-upravni kompleks, koji je vjerovatno bio tu i za vrijeme osmanske uprave. Istočno od ovog bloka na planovima vidljiv je objekat koji je imao funkciju javnog kupatila. Treći kompleks javnih građevina nalazio se kod poprečnog zida, među kojima još jedna džamija. Objekti koji su se nalazili ispod poprečnog zida, najvjerovatnije su u kasnijem periodu dobili drugu namjenu. U središtu donjeg dijela (*Citta bassa, Citta della*) Starog grada, prema mletačkim planovima, nalazio se još jedan sakralni objekat – *Moschea Vecchia* (Stara džamija). U susjednom bloku ucrtan je objekat koji je označen kao *Forno* (pekara). Građevine uz istočni bedem bile su odvojene od zida slobodnim pojasom i okrenute prema ulici.¹⁸

U našem razmatranju trebalo bi dati na značaju prostoru na kojem se širio neutvrđeni dio Novog, zapadno od grada, koji se na planovima iz 18. vijeka označava kao *Borgo* (predgrađe, varoš). U osmansko vrijeme tu je izgleda bilo poslovno središte – bazar sa zanatlijskim i trgovačkim radnjama, povezano sa „morskim vratima i obalom duž koje su podignuta skladišta“. Na širem prostoru, izvan gradskih zidina, u jednom planu grada ucrtana je džamija *Mochea fuori de recinti*¹⁹, koja bi mogla biti zapravo Ramovića mesdžid, koji se pominje u *Putopisu* Evlije Čelebija.²⁰ U Čelebijevom autografu iz istanbulske Biblioteke Muzeja Topkapı Sarayı takođe je zabilježeno da se između Gornje i Donje tvrđave²¹ „na strani livade Sutorine na obali rijeke Tople nalazi velika i razvijena varoš koju zovu brijeg Voranice... U toj varoši živi raja“ (misli se na hrišćanske i muslimanske stanovnike), „ukupno (nedostaje broj) kuća“.²² Ovaj način širenja grada odgovara postupku kolonizovanja nenaseljenog prostora u osmansko-islamskim gradovima, odnosno postupku osmanskog remodelovanja vizantijskog ili slovensko-hrišćanskog urbanog središta i obilježavanju pravaca njegovog daljeg razvoja.²³

18 Svetislav Vučenović, *Istraživanje i zaštita Starog grada u Herceg Novom*, Boka, 20, Herceg Novi 1988, 7–61, 12–14.

19 *Ibid.*, 15.

20 Evlija Čelebi, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* – prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1996, 439.

21 Tvrđave Španjola i Kanli kula, p.a.

22 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

23 Grigor Boykov, *The Borders of the Cities: Revisiting Early Ottoman Urban*

Inače, kako je već pomenuto, većina autora koji su se bavili urbanim razvojem Herceg Novog, viđenje grada pod osmanskom upravom oslanjaju uglavnom na putopisne bilješke Evlije Čelebija. Za njega, s obzirom na to da on grad obilazi u prvoj polovini 17. vijeka, Novi obuhvata zapravo dva grada (Novatejn)²⁴ – Donji grad Novi i Gornji, gdje se nalazi citadela Novog (Španjola), koja je u to vrijeme već bila dovršena. Unutar ovog utvrđenja on bilježi postojanje džamije, koja se takođe uočava na crtežima iz tog doba. Prema nalazima Hivzije Hasandedića, tvrđavu, koju su po zauzeću Novog 1538. godine Španci sagradili, Turci su srušili i na istom mjestu 1548. sagradili novu koja je dobila ime Španjola.²⁵ Sličan zaključak nalazimo i kod Hazima Šabanovića²⁶, međutim procjena je da je ipak dovršena nešto kasnije.²⁷ Čelebi, prema *Putopisu* u prevodu Šabanovića, bilježi postojanje 46 džamija i 44 mesdžida, što je svakako pretjeran broj, tako da Hazim Šabanović smatra da je u Novom „moglo najviše biti pet džamija“ i „najviše četiri mesdžida“²⁸, dok se u autografu *Putopisa* iz Biblioteke Muzeja Topkapı Sarayı pominje zapravo 46 mihraba i podatak da je stara crkva pretvorena u džamiju Bajazita II.²⁹ Ovo se podudara sa raspoloživim podacima koji upućuju da je u Novom u 15. vijeku postojala džamija Bajazita II, jedna od tri monumentalne džamije podignute na teritoriji Crne Gore, najvjerovatnije sagrađena na gornjem gradskom trgu i kasnije, nakon mletačkog zauzimanja grada, pretvorena u gradsku crkvu (*Domo*) sa zvonikom.³⁰ Ova džamija obilježila je kako dolazak na vlast sultana Bajazita II, tako i osvajanje Novog. U 19. vijeku nestaje trag o njoj zajedno sa drugim islamskim spomenicima u tom gradu. Prema Čelebijevom *Putopisu* u Šabanovićeovom prevodu, u Novom su postojale dvije medrese, koje nisu sagrađene sa visokim kupolama, sedam osnovnih škola, pet česama, javno kupatilo, čaršija sa tri stotine dućana

Morphology in Southeastern Europe, in: Maria Baramova et al. (ed.), *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden 2015, 243–256, 245, 249.

24 Novatejn ili Nevetejn, p.a.

25 Hivzija Hasandedić, *Spomenici islamske kulture u Herceg Novom*, Almanah, 1998, 79–94, 80.

26 Evlija Čelebi, op. cit., 436.

27 Bogumil Hrabak, *Turske gradnje i dogradnje u fortifikacijama Herceg Novog*, Boka 17 (1985) 71–86, 78–79.

28 Evlija Čelebi, op. cit., 438.

29 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

30 Svetislav Vučenović, op. cit., 12, Boris Ilijanić, op. cit., 195.

i jedan trgovački han. Za vakufe osnovnih škola Čelebi kaže da su siromašni.³¹ U pomenutom Čelebijevom rukopisu *Putopisa*, za koji se tvrdi da je izvorni, piše da su tri česme u Donjoj utvrdi poznate kao *Tri česme*, od kojih se treća nalazi ispred Donje džamije³², za razliku od *Putopisa* u Šabanovićevom prevodu gdje se pominje pet česama, uz izdvajanje tri česme u Donjem gradu, s tim da se „pred Carevom džamijom nalazi takođe lijepa tekuća voda“.³³ Što se tiče vašara (Panađur dajnica), koji se prema *Putopisu* u Šabanovićevom prevodu, održavao na obali rijeke Tople, u pomenutom autografu se ne spominje.³⁴ Isto tako, prema Čelebijevom autografu iz Muzeja Topkapı Sarayı, u gradu je bilo više od jedne tekije, ali broj tekija u rukopisu nedostaje.³⁵ Hasandedić navodi da je, npr., postojala tekija Hadži Sulejmana Ramovića, sagrađena između 1623. i 1629. godine. Hamam je, kako procjenjuje, sagrađen prije 1664. godine. Voda do česama dolazila je sa izvora Karače (Karadža). Odatle su vodila dva vodovodna toka, od kojih je jedan i danas u funkciji. Kada je riječ o gradnji kule gradskog sata nad zapadnim gradskim vratima, ona se obično vezuje za vrijeme njene obnove nakon zemljotresa po naredbi sultana Mehmeda IV, tokom rekonstrukcije gradskih zidina, tako da bi godina 1667, koja se u literaturi javlja kao godina njene gradnje, zapravo „predstavljala gornju granicu vremenskog okvira u kome je kula mogla nastati“.³⁶ Zorica Čubrović na osnovu nalaza „arhitektonske analize i proučavanja istorijskih izvora“, u svom radu *Istraživanja kule gradskog sata u Herceg Novom*³⁷ procjenjuje da je „kula gradskog sata“ nastajala u okviru dvije osnovne faze gradnje: starije faze koja predstavlja dio zapadnog zida sa prizemljem odbrambene kule koja je činila cjelinu sa zapadnom gradskom kapijom i mlađe građevine koja je predstavljena osmougaonim gornjim dijelom gradskog sata koji potiče iz polovine 19. vijeka. Iako je oktogonalna nazubljena konstrukcija gornjeg dijela kule pripisivana njenom prvobitnom izgledu, ona je tek u drugoj polovini 19. vijeka dobila ovu nadogradnju zajedno sa satnim

31 Evlija Čelebi, op. cit., 439.

32 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

33 Evlija Čelebi, op. cit., 439.

34 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

35 Loc. cit.

36 Zorica Čubrović, *Istraživanja kule gradskog sata u Herceg Novom*, Boka 28–29, 49–66, 49–50.

37 Zorica Čubrović, op. cit.

mehanizmom, za šta se Zorica Čubrović u pomenutom radu, između ostalog, poziva i na likovni prikaz austrijskog pukovnika Fedora Karascaya iz 1837. godine³⁸, kada kula nije imala pomenuti dio. Prema fotografskim izvorima, odnosno razglednicama iz prvih decenija 20. vijeka, prilazna staza bila je kaldrmisana sa bordurama koje su bile duž središnje trase i nizom kružnih koloneta na ivicama bočnih strana. Ova prilazna staza bila je kasnije zamijenjena stepenicama, a gradska vrata ostala su bez dvokrilne kapije.³⁹

Do podataka o stambenoj strukturi Novog teže je doći i uglavnom su oskudni. Određene predstave mogu nam obezbijediti uvidi u razmatranja opštih i zajedničkih svojstava stambenih zona u gradovima susjednih, odnosno širih područja ili u rezultate konkretnih arheoloških istraživanja na području Novog. Kada je riječ o uopštenim karakteristikama osmanskog graditeljskog nasljeđa u sferi stambene arhitekture, za balkanski prostor paralelno se, pored naziva *osmanska kuća*, upotrebljava i naziv *balkanska kuća*. S obzirom na to da se u toj vrsti gradnje sagledavaju elementi autohtone arhitekture određenog područja i uspostavlja veliki broj regionalno i socijalno determinisanih podgrupa, dodaje se i odgovarajuće lokalno ime. *Balkanska* ili *osmanska* vernakularna gradnja nikako nije izolovana u odnosu na tipove rezidencijalne arhitekture drugih oblasti, od Kavkaza, Bliskog Istoka, grčkog arhipelaga do jadranskog područja. U mnogim slučajevima, postojali su prelazni ili mješoviti uzorci rezidencijalne arhitekture, međutim osmanski ili balkanski idiom stambene gradnje, i pored mnoštva varijanti, ima jedinstvo opštih elemenata koji mu daju distinktivni karakter i ne može biti zamijenjen za neki drugi.⁴⁰ Ipak, ova vrste arhitekture nije karakteristična samo za područje Balkana, ona seže

38 "Podaci sa ovog crteža o izgledu ranije kule podudaraju se sa podacima iz dokumenta sačuvanog u Istorijskom arhivu Herceg Novog u kome Načelstvo 28. avgusta 1856. godine, od Uprave nad utvrdama traži saglasnost za rušenje jedne male kule iznad trećih vrata (precrtano: ovoga grada koja vode u predgrađe), kako bi na njoj namjestilo gradski sat." – Zorica Čubrović, op. cit., 51 (Spisi na italijanskom jeziku nalaze se u Istorijskom arhivu Herceg Novog pod signaturom: AHN, OH – 198/1856, fol. 481–484).

39 Ibid., 51–52.

40 Tchavdar Marinov, *The "Balkan House": Interpretations and Symbolic Appropriations of the Ottoman-Era Vernacular Architecture in the Balkans*, in: *Entangled Histories of the Balkans – Volume Four, Concepts, approaches, and (self-) representations*, ed.: Roumen Daskalov et al., Chapter 7, Brill 2017, 440–593, 445–446.

sve do sjeveroistoka današnje Turske i uz mediteranski pojas istočno od Antalije. Istovremeno, ovaj tip stambene kuće nije prisutan na cjelokupnom pomenutom području, tako da nisu uključeni prostori centralnog i južnog dijela kontinentalne Grčke, većina grčkih ostrva, jadranska obala i sjeverozapadna Bugarska, iako i tu ima odstupanja i prisustva ovih elemenata u arhitekturi.⁴¹ S tim u vezi, za vernakularnu gradnju na području jadranske obale i susjednih oblasti u stambenoj gradnji uglavnom se koristio kamen.⁴² U skladu sa pomenutim, ne treba zanemariti, u dijelu preostale arhitekture Novog, kuće zajedničkih karakteristika narodne gradnje, tipične i rasprostranjene u primorskim gradovima jadranskog prostora – nevelike, u otprilike dva ili tri nivoa, sa unutrašnjim stepeništem, konobom, spremištem ili zanatskom radionicom u prizemlju, sobom na prvom ili drugom spratu i kuhinjom u potkrovlju.⁴³ Ove građevine imale su neku vrstu ukorijenjene nepromjenljivosti i nisu bile podložne prilagođavanju stilu „službenog graditeljstva“. Regionalno svojstvo vernakularne ili „anonimne“ gradnje se podrazumijevalo, ali zemljotresi, požari, trošni materijal ili dugo propadanje tokom vremena učinili su da najveći dio tih zgrada nije pretekao do današnjih dana da bi svjedočio o njoj. Promjena u načinu gradnje nije izgleda bila velika u osmanskome periodu, i prema svjedočenjima sa početka 18. vijeka struktura grada sastojala se od prizemnih i spratnih objekata na dvije i četiri vode. Stambeni objekti su u blokovima zapravo formirali ulice i uz njih su bili vrtovi i bašte, ograđeni visokim kamenim zidovima.⁴⁴ Od pet gradskih mahala u Donjem (starom) gradu Čelebi nabraja tri najpoznatije: Sultan-Bajezidova (Bajazitova) mahala, Mahkema mahala, Donja mahala.⁴⁵ Mahkema mahala dobila je naziv po zgradi suda (mahkema) koja se u njoj nalazila.⁴⁶ Prema Šabanovićevom prevodu Čelebijevog *Putopisa*, putopisac je zatekao tri hiljade i osamdeset kuća, koje su okrenute prema Novskom zalivu, pokrivene ćeremidom i kamenim pločama, zidane od tvrdog materijala, prizemne ili na sprat. Najpoznatije su bile kuća Omer-age Begzadića, zgrada sudnice i kuća Hadži-Sulejmana Ramovića. Ulice su

41 Ibid., 448–449.

42 Ibid., 446.

43 Svetislav Vučenović, op. cit., 25.

44 Boris Ilijanić, op. cit., 213–216.

45 Evlija Čelebi, op. cit., 438.

46 Hivzija Hasandedić, op. cit., 80–81.

bile, prema njegovom opisu, tijesne i kaldrmisane.⁴⁷ Međutim, u gore-pomenutom autografu *Putopisa*, Čelebi je zapravo zabilježio značajno drugačiji podatak – „306 kuća sa vrtovima“.⁴⁸

Odrednice gradskog identiteta

Grad je cjelina, prostorno i društveno određena, koja se sa svakim istorijskim razdobljem mijenja i sadržajno dopunjava. On nastaje, istorijski je definisan, njegov identitet sadržan je u nizu promjena koje slijede nakon njegovog nastanka. Kada je riječ o Novom u periodu osmanske vlasti, njegovu istorijsku fizionomiju, sudbinu i način života njegovih stanovnika dominantno je određivalo više determinativa, oblikujući zasebnu, karakterističnu i prepoznatljivu zajednicu. Sociokulturna stvarnost Herceg Novog tokom perioda osmanske uprave bila je determinisana osmanskom administracijom, poštovanjem islamskog vjerskog prava i zakona osmanske države. Prvi muslimani u Novom bili su janjičari i spahije, ali su u gradu živjeli i muslimani porijeklom iz Azije i Afrike, koji su se kao trgovci najčešće tu zadesili. Broj muslimana uvećavao se doseljavanjem iz susjednih oblasti i Hercegovine, rjeđe prelaskom novskih hrišćana na islam. Više muslimanskih i hrišćanskih porodica nosile su ista prezimena.⁴⁹ Grad je imao svog muftiju, spahijskog čehaju, janjičaragu, džebedžiju, tobdžiju, tržnog nadzornika (muhtasiba), povjerenika za harač, neimara (mimarbaša) i baždara.⁵⁰ U dostupnoj arhivskoj građi, zabilježena su imena osmanskih službenika u Novom⁵¹ krajem 15. i tokom 16. i 17. vijeka. Okolnost zajedničkog života unutar iste gradske cjeline nametala je uključivanje nemuslimana od strane osmanskih vlasti u određene administrativne poslove, tako da, npr., nalazimo primjer presude, donesene u Novom 1504. godine, koja svjedoči o

47 Evlija Čelebi, op. cit., 438–439.

48 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

49 Hivzija Hasandedić, op. cit., 82.

50 Evlija Čelebi, op. cit., 434.

51 Gliša Elezović, *Turski spomenici*, Zbornik za istočnjačku i književnu građu, knj.1, sv.1, SANU, Beograd, 221, 240, 257, 552, 411; DAD, AT, B IX, br. 48, 1–2: Hazim Šabanović, *Turski dokumenti Državnog arhiva u Dubrovniku*, POF, 1963, 12–13, 121–149, 136; Goran Komar, *Ćirilica dokumenta dubrovačkog arhiva: prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika, Trebinja i Novog*, treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Herceg Novi 2012.

jednom sudskom vijeću u čijem sastavu su bila i trojica hrišćana.⁵² U Šabanovićevom prevodu *Putopisa* Evlije Čelebija pominje se da su većina stanovnika grada „arnautski, bosanski i hrvatski junaci“ i da se većina bavi pljačkom po moru.⁵³ U jednom dokumentu iz 1648. godine, u kojem se govori o širenju kuge u Novom i okolnim selima, pored „turskih,, kuća, pominju se i „rašijaske“, odnosno „rašanske“ (srpske) kuće.⁵⁴ Evlija Čelebi opisuje i stanovnike sela Kutina, dva sata od Herceg Novog, i prema izvornom autografu bilježi da tamo žive „muslimani, Srbi i Hrvati“.⁵⁵ Među nemuslimanima koji su živjeli u Novom bili su i Jevreji, koji su nakon protjerivanja iz Španije dolazili kako u dubrovačku luku, tako i u Herceg Novi, nakon čega su se otiskivali u veća središta pod osmanskom upravom. Siromašniji jevrejski doseljenici morali su se ipak duže zadržati u Novom, „prihvatnoj stanici na ulasku u Boku Kotorsku“.⁵⁶ Hercegovački sandžak-beg imao je povjerenika Jevrejina Anđela, koji je u to vrijeme živio u Herceg Novom, zimskoj rezidenciji sandžak-bega. Polovinom 16. vijeka Jevreji se naseljavaju i u Risnu, gdje su dobavljani katran i stočarski proizvodi iz istočne Hercegovine, odakle su dalje preko Herceg Novog poslovali sa Ankonom.⁵⁷ Na planu Giuseppea Justera iz 1708. godine ucrtan je položaj jevrejskog groblja (*Cimiterio*)⁵⁸, što bi moglo svjedočiti o dužoj naseljenosti Jevreja u gradu. Hrabak bilježi da je u Herceg Novom „bilo Jevreja kojima trgovanje nije bilo jedino zanimanje“, budući da su u tom osmanskome gradu od strateškog značaja bili poznati i kao mletački obavještajci.⁵⁹ U autografu *Putopisa* Evlije Čelebija, ali ne i u Šabanovićevom prevodu ovog djela, spominje se da mnogi stanovnici Novog dobro govore albanski⁶⁰, da su „ratoborni i hrabri“, ali da su zbog uticaja Marsa „krvoločni i nemilosrdni ratnici za vjeru (*gāziler*) koji vole ubijati. Danonoćno i kopnom i morem idu u četovanje i prepade

52 Goran Komar, *Ćirilica dokumenta dubrovačkog arhiva: prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika, Trebinja i Novog*, treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Herceg Novi 2012, 276.

53 Evlija Čelebi, op. cit., 434–435.

54 Goran Komar, op. cit., 428–429.

55 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 141.

56 Bogumil Hrabak, *Iz starije prošlosti Bosne i Hercegovine*, knj. III, Beograd 2004, 295.

57 Ibid., 295–296.

58 Boris Ilijanić, *Urbana geneza. Rektifikacija starih planova. Herceg Novi ...*, 69.

59 Bogumil Hrabak, op. cit., 343–344.

60 Dijana Pinjuh i Anđelko Vlašić, op. cit., 142.

i nikad nemaju milosti prema nevjernicima. Uvijek su im mačevi za pojasom i puške u rukama, i ratuju s kotorskim nevjernicima.“⁶¹ Uzme li se u obzir vrijeme posjete Evlije Čelebija Novom, ovaj opis bi se mogao dovesti u vezu sa atmosferom u gradu i okolini koju su stvarali osiljeni lokalni osmanski uglednici. Grupa moćnih pojedinaca, koji su se tokom Kandijskog rata (1645–1669) u Novom izdvojili pljačkom i razbojništvom na pograničnom području, dobila je od strane Dubrovčana naziv “zličići”, i kao takva obilježila život grada i okolnih područja sredinom 17. vijeka. Evlija Čelebi bilježi da grad ima dvadeset dvojicu gradskih aga.⁶² Imena upravo tih dvadeset dvojice novskih aga našla su se popisana na jednom dokumentu, zbog, u ovom slučaju, svojih loših djela prema Dubrovniku.⁶³ Među njima prednjačili su Omer-aga Begzadić i Alaga (Ali-aga) Šabanović. Novljani su bili poznati kao vješti klesari i kamenoresci, koji su izrađivali natpise u kamenu, ispisivane arapskim kaligrafskim ispisom (natpisi na Španjoli, sahat-kuli, česmi porušenoj 1880. godine, ispred nekadašnje Bajazitove džamije) o datumu izgradnje objekata i sastavljane od strane novskih pjesnika.⁶⁴

Privredna djelatnost osmanskog Novog uglavnom je bila okrenuta trgovini sa susjednim gradovima, pretežno sa Dubrovnikom. Muslimanski žitelji grada bavili su se trgovinom žitom, ali je kasnije njihova poslovna aktivnost usmjerena na drugačije poslove, tako da je polovinom 16. vijeka zabilježena i trgovina robljem, i to trgovina (prodaja i preprodaja) dubrovačkim, bokeljskim i dalmatinskim robljem, u kojoj su nerijetko posredovali i neki novski hrišćani. Procvat ove trgovine uslijediće 60-ih godina 16. vijeka.⁶⁵ Trgovina žitom i uopšte obezbjeđivanje prehrane imali su oslonac uglavnom na susjedne gradove, posebno Dubrovnik. Tek početkom 17. vijeka Novljani su započeli svoju nedugu veliku epohu trgovine žitom.⁶⁶ Postoji i mišljenje da su novski muslimani zaostajali u trgovini žitom u odnosu na svoje hrišćanske sugrađane.⁶⁷

61 Loc. cit.

62 Evlija Čelebi, op.cit., 434.

63 Goran Komar, op. cit., 95–96.

64 Hivzija Hasandedić, op. cit., 86.

65 Bogumil Hrabak, *Herceg Novi kao turska pomorska baza i gusarsko gnezdo*, Boka 9, 41–84, 79.

66 Bogumil Hrabak, *Bokelji kao nabavljači arbanaških žitarica 1480–1700*, Boka 20, 77–159, 129.

67 Ibid., 134.

U Novom je, nakon osmanskog osvajanja, zatečena solana. Nastojalo se u početnom periodu unaprijediti proizvodnju soli, a zatim je dozvoljeno da se za prodaju doprema i so iz drugih krajeva. Dubrovčani su svoju so mogli prodavati u Novom tek kada se proda novska so, uz uslov da se polovina njihovog prihoda od prodaje soli osmanskim podanicima na skelama u Dubrovniku, Slanom i Kleku ustupi novskom amaldaru.⁶⁸ Adem Handžić navodi podatak iz *Ta'rihi Nai'ma* da je novska solana, prije nego je velikim zemljotresom 1608. godine srušena, davala prihod od 400 – 500 hiljada akči godišnje, uz ogradu da ipak ne postoji nijedan „turski detaljni defter Hercegovačkog sandžaka iz 16. v. u kojem bi bila evidentirana ova solana i njeni prihodi“.⁶⁹ Iako postoje podaci da je novska solana u 16. vijeku bila najveća osmanska solana na Jadranu, Novi je u 17. vijeku sve do zauzeća od strane Mlečana bio prepoznat isključivo kao veliko tržište soli.⁷⁰ Solana je svake godine izdavana pod zakup i među zakupcima bili su i hrišćani.⁷¹ Osim Hercegovine i Crne Gore ovdje se solju snabdijevalo uglavnom i stanovništvo drugih dijelova Boke Kotorske.⁷²

Tokom osmanske vlasti grad je razvijan kao značajna pomorska baza i tvrđava, njegov opšti položaj je bio defanzivan, i zbog takve dobre odbrambene pozicije, posebna pažnja posvećivana je utvrđenjima.⁷³ Ovakav koncept razvoja mogao bi biti smatran neprekinutim kontinuitetom u odnosu na predosmanski period istorije grada, kada je „luka Herceg Novi razvijana kao trgovačko središte, a ne kao ratno uporište“.⁷⁴ Novska obala je bila nepristupačna i gvozdene kuke se i danas mogu naći na grebenima za koje su vezivani brodovi. Posebno ozloglašen bio je Karataš, Crni kamen, u pravcu Abaz-pašine tvrđave (Forte Mare ili Morska tvrđava), jer je izazivao brodolome i na taj način branio pristup neprijateljskim brodovima.⁷⁵ Novska luka pružala je

68 Adem Handžić, *Bosanske solane u 16. i 17. vijeku*, u: Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga III, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla 1959, 67–112, 84.

69 Ibid., 85.

70 Ibid., 87.

71 Hasandedić, op. cit., 86.

72 Adem Handžić, op. cit., 87.

73 Bogumil Hrabak, *Herceg Novi kao turska pomorska baza i gusarsko gnezdo...*, 41.

74 Ibid., 42.

75 Evlija Čelebi to opisuje na sljedeći način: „U zalivu prema tvrđavi Abaza-paše, u samom moru nalazi se crno kamenje veliko kao kupola hamama. Lade mnogo puta udare o to kamenje i polome se.“, op. cit., 439.

zaklon muslimanskim borbenim flotama, tu su vršene opravke brodova i naoružanja. Rudarski proizvodi, iskopavani na obližnjim prostorima upućivani su obavezno u Novi, ali se kalaj dovezio čak iz Apulije. Postoje i svjedočanstva da su se u arsenalu Herceg Novog najvjerojatnije izlivali topovi. Tokom osmanske vlasti, u Novom su se gradili i brodovi. Ipak sve do sredine 16. vijeka novska luka nije raspolagala teretnim brodovima za dovoz hrane i vojnih potreba, i zbog toga se računalo na usluge dubrovačkih brodova.⁷⁶ Herceg Novi je od osmanskih vlasti bio viđen i kao baza za ometanje mletačke plovidbe na srednjem i sjevernom Jadranu, u svakom slučaju, kao isturena tačka u doba ratova ili većih akcija. Podaci upućuju na gusarske brodove koji su se ovdje sklanjali od nevremena ili mletačkih galija.⁷⁷

Sudbinu grada i njegovog stanovništva određivali su i razorni zemljotresi i rednje kuge. Grad je stradao od relativno čestih potresa, od koji su posebno razorni bili oni koji su ga zadesili 1566, 1608, 1632. godine, da bi najrazorniji od svih bio onaj 1667. godine. Isto tako, tokom 16. i 17. vijeka grad su morile i rednje kuge. Zaraza se relativno često širila brodovima, zapravo robom koja je donošena, ali i sa kopna iz Hercegovine.⁷⁸ Da su u sasvim neravnopravnoj borbi sa opakom bolešću bespomoćni ljudi pribjegavali u to doba svemu i svačemu, kao zanimljiva ilustracija može poslužiti dokument u kojem, npr. dubrovački povjerenik Miho Kuveljić, povodom pojave kuge 1647. godine, opisuje odlazak Novljana u Ljubinje na mlinove, radi izvođenja magijskih rituala, „da bi iz novskoga kadiluka kuga pasala u ljubinski kadiluk“, i dalje odlaze u selo Vodovađu u Konavlima, radi istih magija, „da podmetnu od rečene robe kužne“.⁷⁹ Ovaj podatak i mnoštvo drugih do kojih bi se došlo, prateći različite pisane otiske u pismima, oporukama, natpisima na vjerskim zadužbinama, nadgrobnicima, zapravo na svemu što predstavlja spomeničko nasljeđe osmanskog perioda gradske prošlosti, mogli bi stvoriti podlogu za proučavanje mentalitetske istorije ovog područja, odnosno promjena u ponašanju ljudi i njihovom odnosu prema kulturno-religijskom identitetu.

76 Bogumil Hrabak, *Herceg Novi kao turska pomorska baza i gusarsko гнездо...*, 48–50.

77 Ibid., 53.

78 Bogumil Hrabak, *Kužne rednje u Bosni i Hercegovini 1463–1800*, Istorijski zbornik, br. 2, Banja Luka 1982, 5–41.

79 Goran Komar, op. cit., 410–411.

Nakon mletačkog osvajanja grada 1687. godine, iz grada se iselilo prema Baru 2.200 stanovnika i oko 1000 prema Trebinju, Klobuku (Korjenićima) i Nikšiću.⁸⁰ Usljed ratnih razaranja grad je pretrpio velika oštećenja.

Zaključak

Osmanska dominacija u Novom tokom dva vijeka trajanja ostavila je trajna obilježja u arhitektonskom izgledu grada i taj dugi raspon formirao je urbanu cjelinu po modelu osmansko-ismanskog urbanizma, kako u segmentu javne gradnje, tako i stambene kulture. Vratimo li se na uvodna razmatranja u ovom radu, dinamika njegovog razvoja odgovara paradigmi osmanskog remodelovanja zatečene hrišćanske urbane strukture. Najprije je postojeći hrišćanski hram pretvoren u islamski, čime je označena nova, osmansko-islamska etapa u razvoju grada, izgrađeno nekoliko drugih džamija, hamam i administrativne zgrade unutar zidina, da bi komercijalni dio bio izmješten izvan zapadnog gradskog zida, na raskršću puteva iz pravca Kotora, Dubrovnika i iz pravca obale, gdje su se nalazila skladišta. Na tom širem području bile su manje grupacije zgrada, među kojima i pomenuti Ramovića mesdžid. Interesantno je da se grad i u daljem vremenu svojeg razvoja intenzivnije širio upravo u pravcu zapada.⁸¹ Tokom mletačke uprave naslijeđene građevine iz osmanskog perioda gradske istorije, preuređivane su, obnavljane ili prilagođavane novim namjenama, ali novoizgrađenih objekata nije bilo u velikom obimu, niti radikalnih urbanističkih zahvata. Za vrijeme austrijske dominacije u Novom primjetna je novogradnja koja potiskuje dijelove gradskog bedema, što je nastavljeno i u naše vrijeme, tako da su zgrade stambene ili neke druge namjene podizane iznad bedema i unutar tvrđava. Ukupni izgled grada koji je upijao više kulturno-civilizacijskih uticaja, predstavlja danas amalgamsku cjelinu, u kojoj su starije strukture skrivene ili zatrpane novijim slojevima gradnje. Ako je riječ o identitetu grada, može se govoriti o identitetskom rasponu koji se sagledava u

80 Ramiza Smajić, *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683–1718)*, doktorska disertacija, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2019. godine (mentor: dr Nenad Močanin), 77.

81 Svetislav Vučenović, op. cit., 32.

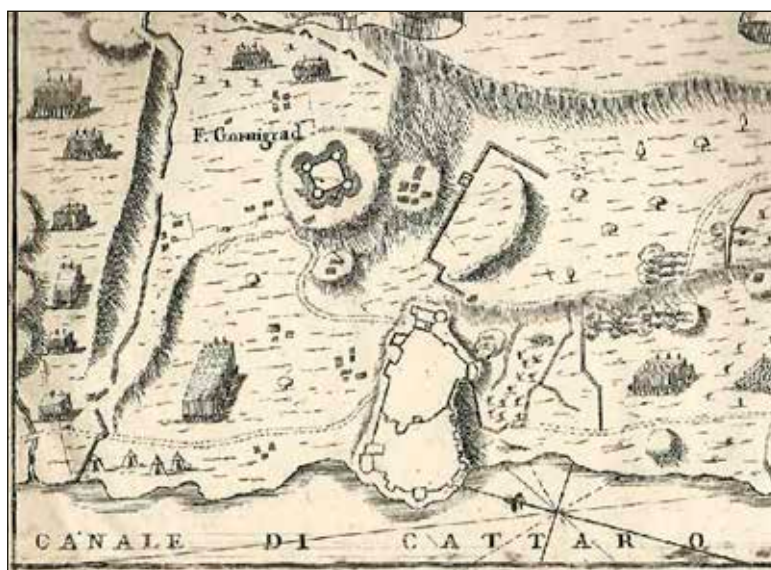
nizu promjena kroz koje je Herceg Novi prolazio od kada je zaživio kao cjelina. Kao dokument različitih vremenskih razdoblja, grad očituje svoje pojedinačne spomeničke vrijednosti, koje smo pokušali u prepoznatljivim konturama obilježiti u ovom radu, kao doprinos širenju ili čuvanju znanja o dokumentarnosti materijalnih ostataka značajnog perioda gradske istorije.

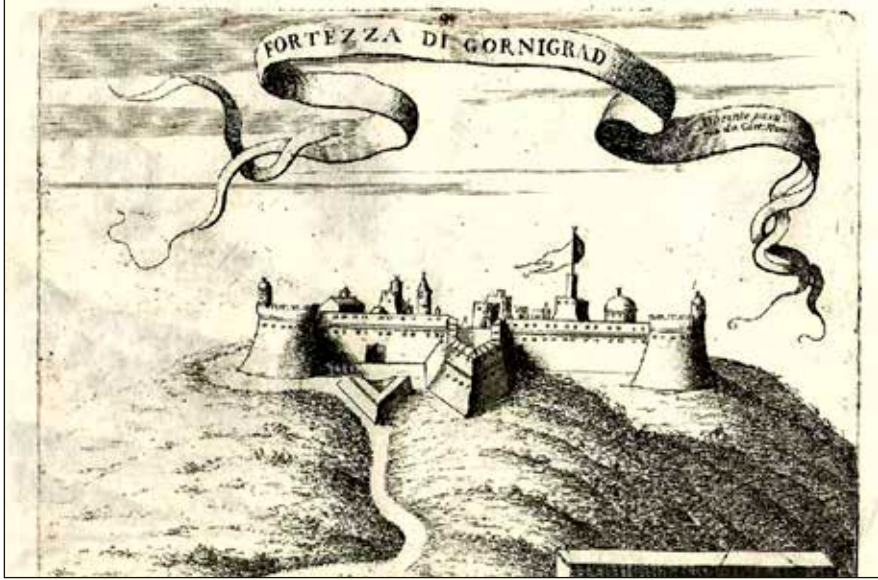
Sl. 1 | Francesco Camotio, Prikaz osvajanja Herceg Novog od strane Andrea Doria 1538. godine, objavljeno 1646 (Venice)⁸²

Sl. 2 | Giuseppe Rosaccio, Castel Novo, *Viaggio da Venezia a Constantinopoli per mare e per Terra et insieme quello di Terra Santa...*, objavljeno 1606. godine u Veneciji (pretpostavlja se da je zabilježeno vrijeme oko 1535. godine), Državni arhiv Crne Gore, Odsjek Herceg Novi (sig.: 2384 Đ), gravira

Sl. 3 | J. Blaeu, *Nouveau theatre d'Italia* (atlas), izd.: P. Mortier, 1704, 83 gravira

Sl. 4 | Coronelli (mletački geograf i kartograf, 1650–1718), Castel Nuovo (Novi), *Atlas sa crtežima dalmatinskih gradova* iz 17. vijeka, Državni arhiv Crne Gore, Odsjek Herceg Novi (sig.: 2383 Đ), gravira

Sl. 5 | Coronelli (mletački geograf i kartograf, 1650–1718), Fortezza di Gornigrad (Utvrđenje Gornji grad), *Atlas sa crtežima dalmatinskih gradova* iz 17. vijeka, Državni arhiv Crne Gore, Odsjek Herceg Novi (signatura: 2383 Đ), gravira

Sl. 6. Arnold van Westerhout, *Castel Novo* (osvajanje Herceg Novog 1687. godine, šesnaest dana po oslobođenju od Turaka), gravira, Muzej Herceg Novi⁸⁴, gravira

Sl. 7. Giovanni Rossi, *Theatro delle guerre contro il Turco* (atlas), 1687, Venecija⁸⁵, gravira

84 Boris Ilijanić, *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, 2015, 207.

85 Lazar Seferović, *Herceg Novi, 22 sage o kulturnom blagu*, 2006, 112.

Sl. 8. Giovanni Rossi, *Theatro delle guerre contro il Turco* (atlas), 1687, Venecija⁸⁶, gravira

Sl. 9. Fedor Karascay, Herceg Novi – gradski trg, akvarel, 1837⁸⁷

87 Boris Ilijanić, *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, 2015, 259.

Literatura

Abu Lughod, J. L., *The Islamic City: Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance*, International Journal of Middle East Studies 19, no 2, 1987, 155–176.

Boykov, Grigor, *The Borders of the Cities: Revisiting Early Ottoman Urban Morphology in Southeastern Europe*, in: Maria Baramova et al. (ed.), *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden 2015, 243–256.

Čelebi, Evlija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* – prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1996.

Čubrović, Zorica, *Istraživanja kule gradskog sata u Hercegovini*, Boka 28–29, 49–66.

Ćirković, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964.

Elezović, Gliša, *Turski spomenici*, Zbornik za istočnjačku i književnu građu, knj.1, sv.1, SANU, Beograd, 221, 240, 257, 552, 411; DAD, AT, B IX, br. 48, 1–2: Hazim Šabanović, *Turski dokumenti Državnog arhiva u Dubrovniku*, POF, 1963, 12–13, 121–149, 136; Goran Komar, *Ćirilичna dokumenta dubrovačkog arhiva: prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika*,

Trebinja i Novog, treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Herceg Novi 2012.

Handžić, Adem, *Bosanske solane u 16. i 17. vijeku*, u: Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga III, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla 1959, 67–112.

Hasandedić, Hivzija, *Spomenici islamske kulture u Hercegovini*, Almanah, 1998, 79–94.

Hrabak, Bogumil, *Herceg Novi kao turska pomorska baza i gusarsko gneздо*, Boka 9, 41–84.

Hrabak, Bogumil, *Kužne rednje u Bosni i Hercegovini 1463–1800*, Istorijski zbornik, br. 2, Banja Luka 1982, 5–41.

Hrabak, Bogumil, *Turske gradnje i dogradnje u fortifikacijama Hercegovine*, Boka 17, 1985, 71–86.

Hrabak, Bogumil, *Bokelji kao nabavljači arbanaških žitarica 1480–1700*, Boka 20, 77–159.

Hrabak, Bogumil, *Iz starije prošlosti Bosne i Hercegovine*, knj. III, Beograd 2004.

Ilijanić, Boris, *Urbana geneza. Rektifikacija starih planova. Herceg Novi*

- *Stari grad. Crna Gora, Istočna obala Jadranskog mora*, istraživački rezime, Herceg Novi, Chieti, Wellington 1985–1998.
- Ilijanić, Boris, *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, Herceg Novi 2015.
- Kocić, Marija, *Orijentalizacija materijalne kulture na Balkanu (Osmanski period XV–XIX vek)*, Beograd 2010.
- Komar, Goran, *Ćirilična dokumenta dubrovačkog arhiva: prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika, Trebinja i Novog*, treće dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Herceg Novi 2012.
- Lalošević, Ilija, *Fortifikaciona arhitektura Herceg Novog*, Boka 26, 115–150.
- Marinov, Tchavdar, *The “Balkan House”: Interpretations and Symbolic Appropriations of the Ottoman-Era Vernacular Architecture in the Balkans*, in: *Entangled Histories of the Balkans – Volume Four, Concepts, approaches, and (self-)representations*, ed.: Roumen Daskalov et al., Chapter 7, Brill 2017, 440–593.
- Mijović, Pavle; Kovačević, Mirko, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, 1975.
- Smajić, Ramiza, *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683–1718)*, doktorska disertacija, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2019. godine (mentor: dr Nenad Moačanin).
- Pinjuh, Dijana; Vlašić, Anđelko, *Hercegovački sandžak u Putopisu Evlije Čelebija na temelju autografa. Od Rudog do Herceg Novog*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 50, br. 2, Zagreb, 123–150, 141 | *Çelebi, Evliyâ bin Derviş Mehemmed Zillî. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, sv. VI. Ur. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2002.
- Vučenović, Svetislav, *Istraživanje i zaštita Starog grada u Herceg Novom*, Boka 20, Herceg Novi 1988, 7–61.

Summary

HERCEG NOVI AT THE TIME OF OSMANLI REIGN (1482-1687)

Dragana KUJOVIĆ

During the Osmanli reign, the urban structure of Herceg Novi, as it customary was the case with coastal towns – Bar and Ulcinj, adhered to the Osmanli- Islamic Town, that is model of shaping the town in Osmanli state - adaptation, upgrading or conversion of the existing objects or construction of new buildings. According to the elements that were found in a later period, or that are observable nowadays, the town obviously had perceptible and specific points, characteristic for urban areas determined by Islamic culture, and it means existence of congregational mosque congregational mosque, administration buildings, bazar, Turkish bath, caravanserai, educational institutions commercial objects separated from the residential parts. Novi was a fortified town, because it was an important business centre and a naval base but the details of the physical structure of Novi, in particular periods, can be presented only after detailed exploration of the preserved architecture and archaeological traces. Venetian plans of the town from the late 17th c. and early 18th c., when the town

still was not essentially changed, offer the closest picture of the view and structure of Novi under the Osmanli reign. Considering the identity of the town, we may talk about identity span noted in a succession of changes through which Novi has passed since it came to life as an entirety. As a document of various periods of time, the town shows its individual monumental values of different periods of time that we tried to note in this paper in recognizable contours, as contribution to preservation of the comprehension of documentary material remains of the significant period of urban history.

Key words: • Novi (Herceg Novi) • Osmanli Empire) • Osmanli-Islamic urbanism)
• urban culture.